

ÖZEL YAŞAM VE KAMUSAL ALANIN SINIRLARI: DRONE GAZETECİLİĞİ, ÖZEL YAŞAMA MÜDAHALE MİDİR?

Kubilay ÇELİK¹

Öz

Dünyanın hemen her yanında olduğu gibi, ülkemizde de “Kamusal Alan” ile “Özel Alan” konusu sürekli tartışılmaktadır. Bu durum medyada da sıkça tartışılmaktadır. Geleneksel Medya (gazete, radyo ve televizyon) döneminde de tartışılan bu konu, Yeni Medya dediğimiz “İnternet”in ortaya çıkması, daha sonraki yıllarda buna Sosyal Medya’nın eklenmesi ve son yıllarda da ortaya çıkan “Yurttaş Gazeteciliği”yle daha da alevlenmiştir. Zaman zaman yargıya da taşınan bu tartışmalara, son yıllarda bir de medyada, ‘Drone Gazeteciliği’ eklenmiştir. Birçok haber ajansı ve medya kuruluşu drone ile habercilik yaparken, Yurttaş Gazetecileri de, drone ile her şeyi çekip, kendi sosyal medya sitelerinde kullanmaktadır. Bunlara ilaveten, ülkemizde bazı İletişim fakülteleri de “Drone Gazeteciliği” Bölümü açmışlardır. İşte uzun yıllardır süregelen ve bir türlü içinden çıkılmaz bir hal alan “Kamusal Alan, Özel Alan” tartışması, “Drone Gazeteciliği”yle, içinden çıkılmaz bir hale yani “Mahremiyetin İhlali”ne dönüşmüştür. Drone Gazeteciliği’nin medyaya sağladığı birtakım yarar ve kolaylıkların yanı sıra, çoğu kez de özel yaşamı ihlal ettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamusal alan, özel alan, ihlal, drone gazeteciliği, etik.

THE LIMITS OF PRIVATE LIFE AND PUBLIC SPHERE: IS DRONE JOURNALISM AN INTERVENTION IN PRIVATE LIFE?

Abstract

As in almost every part of the world, the issue of "Public Space" and "Private Space" is constantly discussed in our country. This situation is also frequently discussed in the media. This issue, which was also discussed in the traditional media (newspapers, radio and television), has been further fuelled by the emergence of the "Internet", which we call New Media, the addition of Social Media in the following years and the emergence of "Citizen Journalism" in recent years. In recent years, 'Drone Journalism' has also been added to these debates, which have been brought to the judiciary from time to time. While many news agencies and media organisations use drones to report news, Citizen Journalists also use drones to film everything and use it on their social media sites. In addition to these, some Communication faculties in our country have also opened a "Drone Journalism" Department. The "Public Space, Private Space" debate, which has been going on for many years and which has become insurmountable, has turned into an insurmountable situation, namely "Violation of Privacy" with "Drone Journalism". In addition to some benefits and conveniences that Drone Journalism provides to the media, it is often seen that it violates private life.

Keywords: Public space, private space, violation, drone journalism, ethics.

¹ Dr., Maltepe Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, kubilayc@gmail.com, ORCID: 0000 0001 9832 4182.

Başvuru Tarihi (Received): 31.08.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 19.10.2023

Giriş

“İletişim”, insanlık tarihi kadar eskidir. Geçmişteki iletişim ve duyurular, çeşitli şekillerde halka aktarılmıştır. Bunun başlangıcında; M.Ö. 131 yılında Romalılar tarafından bir taş tablet üzerine, çekiç ve keskiyle oyularak yazılan tek sayfalık gazete, genellikle otoritelerin, halk duyurmak istedikleri şeylerdi. Bu iletişim yolu, ‘Tek Yönlü’ idi. Yani kaynaktan gelen her haber beğenilmese de, halk bunu kabullenmek zorundaydı. İtiraz etme veya karşı görüş bildirme şansları yoktu. Halk bu tür bildirimleri; meydanlarda (Agora), kahvehanelerde veya sohbet için bir araya geldikleri yerlerde konuşup, tartışırdı. Daha sonra, 1450 yılında matbaanın icadıyla; duyurular, kitaplar, gazeteler basılmaya ve yayılmaya başlandı. Bu yolla yapılan iletişim de ‘Tek Yönlü’ idi. Yine halkın görüş bildirme, tartışma veya itiraz etme hakkı yoktu. Gazeteden sonra, radyo ve daha sonra da televizyon kanalıyla, insanlara duyuru ve haberler verilmeye başlandı. Bunlarda da ‘Tek Yönlü’ bir iletişim vardı.

Yukarıda saydığımız iletişim araçları sayesinde, “Kaynak”tan çıkan bir haber, halka “Hedef” e ulaşırdı. Halk da; dünyadan, kendi ülkelerinden veya buldukları yerlerden böylece haberdar oluyordu. Ancak; çeşitli iletişim araçlarıyla verilen haberleri beğense de, beğenirse de, halk bir karşılık veremiyordu (Bu yol, Chicago Okulu, Siyaset Bilimcisi Harold Lasswell’in 1927 yılında yazdığı ve Propaganda Tekniklerini içeren kitabında belirtilmişti. Günümüzde de kullandığımız o ünlü formül; ‘kim, neyi, hangi kanalla, kime, hangi etkiyle’ gönderir). Daha sonra, gazete, radyo ve televizyonlara; okuyucu, dinleyici ve izleyici ‘faks’ denen bir iletişim aracıyla, kendi görüşlerini bildirmeye başladı. Burada her ne kadar ‘Çift Yönlü’ bir iletişim olgusu geliştirse de, yine sağlıklı bir şekildi yürümedi. Çünkü medya kuruluşları, gelen faksların birçoğunu görmezden gelip, yanıt vermiyordu. Yani yine ‘Tek Yönlü’ bir iletişim devam etti. Bu durumdan en çok rahatsız olan ve her fırsatta dile getiren iletişim kuramcılarının başında, Jürgen Habermas gelmekteydi. Bilindiği üzere; Frankfurt Okulu’nun Son Temsilcisi olarak adlandırılan ‘yaşayan efsane’ (2023) Habermas, ‘Kamusal Alan’a (Public Sphere) çok önem vermiş ve bunu sürekli gündemde tutmuştur. Habermas; İletişim Araçlarının sunduğu haber, mesaj ve duyurulara, halkın da bir dönüşümünün olması gerektiğini, her platformda söylemiştir. Günümüzde; gazete, radyo ve televizyon gibi geleneksel medya, kamusal alanın, iletişim araçlarıdır (Habermas, 2004, s. 95-102).

20. yüzyılın sonlarında (1990); dünyada ‘internet’ denen sihirli bir iletişim aracı bulundu. Bu sayede, her şey değişmeye başladı. Yani Habermas’ın sürekli savunduğu ‘Kamusal Alan’ gerçekleşmeye başlamıştı. Daha sonra; 21. Yüzyılın başlarında (2000) başlayan Sosyal Medya Siteleriyle, Kamusal Alan, artık sınır tanımaz bir şekilde gittikçe gelişmeye başlamış, günümüze kadar gelmiştir. Artık; internet sayesinde, “Kaynak ile Hedef arasında, çift yönlü bir iletişim” başlamıştı.

Yıllar geçmeye başlayınca; bu kez de ortaya başka sorunlar çıktı. Bu sorun günümüzde büyüyerek devam etmektedir. Herkese açık olarak kabul edilen sosyal medya sitelerinde çeşitli gruplar oluşarak; kendi fikrini taşımayan bir diğerini dışlama ve kabul etmeme, ötekileştirme yoluna gidilmiştir. İşte bu tür çekişmeler, ortaya başka birtakım sorunlar çıkarmıştır. Özellikle internet üzerinden; ‘Kamusal Alan’ (Public Sphere) ile ‘Özel Yaşam’ (Private Life) birbirine karışmaya başlamıştır.

Geçmişten günümüze Geleneksel Medya’da zaman zaman rastladığımız “Özel Hayatın İhlali”, Sosyal Medyanın gelişmesiyle daha karışık bir hale gelmiştir. Özellikle kamuoyunca tanınan kişiler (Public Figures), yani politikacı, iş insanı, futbolcu sinema oyuncusu, şarkıcı gazeteci-yazarların Özel Hayatları, sürekli takip edilmektedir. Tüm bunlar; birtakım soruları da gündeme taşımıştır: Mahremiyet yaşadığımız yer veya kullandığımız bahçeye mi sınırlıdır? İnsanların gittiği halka açık yerler de, Özel Hayat sınırı mıdır? Bu soruların yanıtını; çeşitli platformlarda ünlü kişiler şöyle savunmaktadır: “Evimizin dışında, gezdiğimiz caddeler, oturduğumuz mekânlar, bizim Özel Yaşam alanımıza girer. Burada izinsiz çekilen fotoğraflar veya görüntüler, bizim kişisel haklarımızın ihlalidir.” Görüntüleri medyada yayınlayan gazeteciler veya sosyal medyalarında kullananlar da “Sizin özel yaşamınız, yaşadığımız ev veya bahçenizle sınırlıdır. Dışarı çıktığınızda, tüm bu yerler

Kamusal Alan'a girer" diyerek, kendilerini savunuyorlar. 'Özel Yaşam'; "kişilerin hukuken korunan, herkesle paylaşmadığı ve güvendiği kişiler dışında herkesten gizli tuttuğu yaşam alanıdır." (Kılıçoğlu, 2008, s. 112) Yani birilerinin 'Kamusal Alan' olarak paylaştığı birtakım yazı, fotoğraf ve görüntüler, bir başkasının 'Özel Yaşam'ını müdahale olarak algılanmaktadır. Bu da sorunları günümüzde içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Ancak "Normal bir vatandaşın görüntüsü haberi olmadan gizlice çekilemez. Fakat drone ile çekilen vatandaş, drone'a el sallar veya gülümser ise çekilen görüntü kullanılabilir." (Lauk vd., 2016).

"Kamusal Alan nedir, nerede başlayıp, nerede biter? Özel Yaşam nedir? Nereler özel yaşama girer? Her çekilen görüntü izinsiz yayınlanabilir mi?" tartışmaları, çoğu zaman işi, yargıya kadar taşımaktadır. Uzmanlar da bu konuda belirsizliği ifade etmektedir. "Koruma altındaki 'özel yaşam' alanı nerede başlar, nerede biter?" (Şahin 2010, 179). Bu konuda yalnız ülkemiz değil, dünyanın tüm uygar ülkeleri de bir çözüm bulmaya, birtakım kurallar koymaya çalışmaktadır. "Tüm bunların içinden nasıl çıkacak?" sorusuna bir çözüm bulmak için, hukukçular, iletişim bilimcileri başta olmak üzere, birçok kesim çare bulmak için çalışmaktadır.

1. Yurttaş Gazeteciliği, Mahremiyetin (Özel Yaşam) İhlali

Mahremiyetin ihlali; yalnızca gazeteciler ve devletin MOBESE Kameraları'yla yapılmamaktadır. Mahremiyeti (Özel Yaşam); en çok ihlal edenler, genellikle Yurttaş Gazetecileri'dir. (Citizen Journalist) 'Yurttaş Gazeteciliği' yapan kişilerin, medya eğitimi almış olmaları gerekmemektedir. Kamusal alanı, "devletten bağımsız rasyonel ve evrenselci siyasetin alanı" olarak tanımlayan Garnham, "piyasa-güdümlü medyanın kamusal yaşama düşman olduğunu savunmaktadır." (Keane, 2002, s. 299-300).

Artık günümüzde, medyanın şekli ve yayınlama biçimi değişmiştir. Neredeyse herkes kendi medyasının sahibidir. Akıllı telefonu olan herkes, gördüğünü çekerek, Sosyal Medya'da yayınlamaktadır. Bu kişiler; neyin Kamusal Alan'a, neyin Özel Yaşam'a girdiğini bilmezler. Dolayısıyla birçok insanın, Özel Yaşamı daha fazla ihlal edilmektedir. Yurttaş gazeteciliği istismara açık bir yapıya sahiptir. "Yurttaş gazeteciliği, sosyal sermayedeki düşüşü tersine çevirmeyi amaçlar." (Meyer, 1998, s. 268).

Yurttaş Gazetecileri; çektikleri görüntüleri, medya kuruluşlarının İhbar Hattı'na da göndererek, yayınlanmasını sağlamaktadırlar. Bunun yanında; medya kuruluşlarında çalışan; 'neyi kullanıp, ya da kullanmayacağını bilmesi gereken' eğitilmiş, özellikle iletişim eğitimlisi kişiler de; bilerek, ya da bilmeden, halktan gelen bu haberleri yayınlayarak, Özel Yaşam'ı ihlal etmektedir. Birçok ülkede 'Özel Yaşam'a giren konular şunlardır: "kişinin fotoğrafları, görüntüleri, özel yazıları, mahrem bilgileri kullandığı mekânlar" (İşçi başı, 2011, s. 167). Oysaki her demokratik ülke gibi Türkiye'de de kişilerin birçok hakları, kanunlarca güvence altındadır. "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Başlangıç metninde Türk vatandaşlarının birbirinin hak ve hürriyetlerine kesin saygı, karşılıklı içten sevgi ve kardeşlik duygularıyla huzurlu bir hayat talebine hakları bulunduğu yer almaktadır." (www.mevzuat.gov.tr). Ayrıca bu konuda; Türkiye Gazeteciler Cemiyeti (TGC) ve Basın Konseyi bu duruma açıklık getirmiştir. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti (TGC) Hak ve Sorumluluk Bildirgesi'nin, Gazetecinin Temel Görev ve İlkeleri bölümünde yer alan 7. maddede, şöyle yazmaktadır: "Gazeteci; kamuya mal olmuş bir şahsiyet bile olsa, halkın haber alma, bilgilendirme hakkıyla doğrudan bağlantılı olmayan hiçbir amaç için, izin verilmedikçe, özel yaşamın gizliliği ilkesini ihlal edemez" (TGC, 2023).

Diğer bir basın örgütü olan, Basın Konseyi tarafından hazırlanan Basın Meslek İlkeleri'nin 5.maddesi de şunlar yazmaktadır: "Kişilerin özel yaşamı, kamu çıkarlarının gerektirdiği durumlar dışında yayın konusu olamaz"

2. Dünyada ve Türkiye’de Drone Kullanmak İçin Ehliyet ve İzinler

Günümüz medyasında kişilerin özel yaşamlarının ihlali, özellikle internetin hayatımıza girmesiyle birlikte daha sık tartışılmaya başlandı. Buna bir de son yıllarda “Drone” diye bilinen bir sözcük eklendi. Drone, İngilizce bir sözcüktür ve ‘Erkek Arı’ veya ‘Vızıltı’ anlamına gelmektedir. Türkçe karşılığı ise ‘Uçan Göz’dür.

Son zamanlarda özellikle savunma teknolojisinde adını sıkça duyduğumuz ‘İnsansız Hava Araçları’nın (İHA) adı drone olarak bilinmektedir. Tarihsel gelişim süreci içinde; öncelikle girilmesi zor ve tehlikeli olan yerlerden görüntü alabilmek için askeri amaçlı alanlarda kullanılarak tanınmaya başlanmıştır.

Dronelar, çok sayıda endüstride yeni fırsatlar yarattı. Kameralarla donatılmış dronelar, havadan bir perspektiften fotoğraf ve video çekerek erişilemeyen yerlere ulaşabilir veya nefes kesici görüntüler sunabilmektedir. Birçok kez ulaşılamaz olan yerlere, drone sayesinde erişerek görüntü alınmaktadır. Örneğin: Yıllar önce Japonya’da meydana gelen deprem sonrası, nükleer santrale kimse yaklaşıp fotoğraf çekemedi. Fakat drone ile bu çekimler yapılabildi. İnsan gücüyle ulaşılması çok zor olan hatta imkânsız olan yerlerdeki düşen bir uçağın ve bir tren kazasının yeri, dronelarla kolayca tespit edilebilir. Drone’u; “Demirden bir kuş”, “elle taşınabilir bir uçak”, ya da birçok kişinin tanımladığı gibi bir “insansız hava aracı” olarak da tanımlayabiliriz.

Helikopterlerin aksine, insansız hava araçları (drone) kullanmak, insan hayatını riske atmadığımız anlamına da gelmektedir. Örneğin, yangın (iChongqing, 2020) veya zehirli bir sızıntının olduğu yeri drone ile yakalamak, aynı amaç için insanlı bir hava aracı kullanmaktan çok daha güvenlidir. ABD’nde Federal Havacılık İdaresi (FAA) 2016’da “küçük insansız hava aracı kuralı”nda şöyle yazmaktadır: “FAA havacılık bilgisi testini geçerek küçük bir insansız hava sistemleri derecesine sahip bir havacı sertifikası gerektirir. Kayıt için kişinin en az 16 yaşında olması gerekmektedir.” (26 Nisan 2021 itibarıyla ABD’de kayıtlı 873.265 insansız hava aracı bulunmaktadır.)

Avrupa Birliği (AB), ülkelerinde de ulusal düzenlemeler olmasına rağmen, sivil drone kullanımına ilişkin yasal düzenleme çalışmaları sürmektedir. Türkiye’de ise, 2018 yılı itibarıyla Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) tarafından kayıt altına alınan “İnsansız Hava Aracı” (İHA) sayısı 24.866, İHA pilot belgesi sayısı 31.194’tür. Ayrıca İHA eğitimi için 27 kuruluşa yetki belgesi verilmiştir. SHGM tarafından belirlenmiş bu talimatlara göre, ağırlığı 500 gramın altı olan ve hobi amaçlı olarak kullanılan droneların, sisteme kayıt edilmelerine ve uçuş izni almalarına gerek yoktur. Ancak güvenlik bölgeleri ve uçuşa yasak bölgelerde hobi amaçlı da olsa, bu droneların uçurulmaları yasaktır. SHGM talimatlarına göre: “Kalkış ağırlığı 500 gr. ile 25 kg aralığında olan İHA’ların ve bunları kullanacak pilotların, SHGM tarafından oluşturulan internet tabanlı kayıt sistemine kayıt edilmesi gerekmektedir. Bunun üstündeki dronelar ise Türk Hava Araçları sistemine kayıt yaptırması zorunluluğu bulunmaktadır.” (SHGM 1, 2016).

Günümüzde Türkiye’de drone kullanımı için yasal kurallar vardır. Yeni düzenleme tüm drone kullanımlarının kayıt altına alınmasına, izinsiz drone kullanımlarına güvenlik güçlerince müdahale edilmesine olanak tanımaktadır (Kahraman, 2017).

3. Dünyada ve Türkiye’de Drone Gazeteciliği

Eskiden dünyada ‘sıkça’, Türkiye’de ise ‘nadiren’ bazı haber görüntüleri, helikopterle yapılırdı. Ancak büyük medya şirketlerinin kendi helikopteri de olsa, kiralanırsa da, büyük maliyetlere mal oluyordu. Oysa günümüzde bu tür maliyetlere ve zaman kaybına gerek kalmadı. Eskiden helikopterle bir haber çekimine harcanan paranın daha azı ile günümüzde bir drone satın almak mümkün olmaktadır. ‘Drone ile Haber Yapma’, son yıllarda duyduğumuz bir terim olsa da, dronedan önce ‘helikopterle haber yapma’ medya dünyasında var olmuştur. Yani hava videografisinin gazetecilikte kullanılması yeni bir şey değildir. Yarım asırdan fazla bir zamandan beri, ABD medyasında kullanılmaktadır. 1958’de Los Angeles merkezli yerel bir TV kanalı olan

KTLA, tek rotorlu (dönen mil) tek motorlu hafif helikopter olan Bell 47'yi modifiye etti. Onu yayın ekiplemanıyla donattı. Ve böylece dünyanın ilk Telecopter'ı, yani bir televizyon haber helikopteri doğdu.

Drone kullanımının tüm dünyada yaygınlaşmasıyla birlikte, birçok sektör gibi, medya da buna kayıtsız kalmadı. Dronelar son yıllarda gazeteciler için vazgeçilmez bir araç haline geldi ve geleneksel habercilik yöntemlerinin karşılayamayacağı sayısız fayda sağladı. Gazetecilikte drone kullanmanın en bariz avantajlarından biri, çarpıcı hava görüntüleri yakalama yeteneğidir. Yüksek çözünürlüklü kameralarla donatılmış dronelar, daha önce erişimi zor veya imkânsız olan olaylara ve manzaralara benzersiz perspektifler sağlayabilir.

Drone teknolojisi; yangın, deprem, volkanik patlamalar, sel baskını, uçak kazası, çığ düşmesi, savaşın yıktığı köyler gibi haber görüntülerinin çekilmesinde gazetecilere büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Ayrıca; tren kazası, trafik kazası, trafik yoğunluğu, deniz kazaları, terör olayları, toplumsal olaylar, spor müsabakaları, düğünler, tatil beldeleri, konserler, doğa, belgesel gibi görüntüler, çok daha kolay çekilir hale gelmiştir.

Son yıllarda, dünyanın birçok yerinde 'Drone Gazeteciliği' yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu gazeteciliği yapanlar, bu işin eğitimini almış kişilerin yanı sıra, 'Yurttaş Gazetecileri' dediğimiz iletişim eğitimi almamış olanlar, hatta daha az eğitilmişler tarafından da yapılmaktadır. Birçok bilim insanı, Droneların, gazetecilik için önemli avantajlar sağladığını söylemektedir (Bell, 2011). Bu arada birçok ülkede Drone Gazeteciliği büyük bir hızla ilerlemektedir.

Drone ile çekilen bazı yararlı görüntülerin yanı sıra, bazı görüntüler de 'Özel Yaşama Müdahale' olarak algılanmaktadır. Yasal olarak drone satışları yapılırken, birçok medya kuruluşu, gazeteci, hatta isteyen herkes drone kursu alıp, bunu çalıştırabilme ehliyeti sahibi olmuştur. Ayrıca birçok üniversite de, bu konuyla ilgili çeşitli fakültelerinde 'Drone Dersleri' vermeye başlamıştır. ABD'nin Teksas Üniversitesi'ndeki, İletişim Bölümü'nde, "İnsansız Hava Araçları"nın gazetecilik ve kitle iletişiminde veya "Drone Gazeteciliği"nde kullanılması, birtakım tartışmaları ortaya çıkarmıştır. En büyük tartışma; gazeteciler ve özel vatandaşlar tarafından drone kullanımının mahremiyet ihlali ile ilgili endişelerdir. Üniversitedeki iletişim bilimcileri; "Bu teknolojinin etkileri çoktur ve yasal olarak bu dronelar kullanılabilir. Ancak etik olarak, belki de kullanılmamalıdır" görüşündedirler.

Tüm bunlarla birlikte üniversitelerde, drone gazeteciliğinin geliştirilmesi için pilot eğitimlerinin verildiği özel laboratuvarlar da oluşturuldu. "Drone Gazetecileri" ismi altında yeni mesleki yapılanmalar da ortaya çıkmaya başladı. Hatta Profesyonel Drone Gazetecileri Derneği, 2011 yılında Matthew Schroyer tarafından kuruldu.

Gazetecilik etik kurulları, özellikle medyada drone'un çoğalmasıyla birlikte, çeşitli öneriler sunmaya başlamışlardır. Amerika'daki Profesyonel Gazeteciler Birliği (SPJ) Etik Komitesi "Haberde, drone kullanımının sağlayacağı kamu yararının açıkça ortaya konmasında basın kuruluşlarının 'şeffaf' ve 'sorumluluk sahibi' olması en gerekli unsurlar olarak gösterilmektedir." (Choi-Fitzpatrick, 2014, s. 26).

ABD, "Profesyonel Drone Gazetecileri Birliği PSDJ'nin (Professional Society of Drone Journalists)" belirlediği kurallar şunlardır: Hukukun ve kamusal alanın kutsallığı, güvenlik, özel yaşam (korunması), geleneksel gazetecilik etik kuralları, haber değeri.

Türkiye'de drone 1996'da güvenlik amacıyla kullanılmıştır. (Karaağaç, 2014, s. 197) Günümüzde ise; Türkiye'de hem sivil amaçlı drone kullanımı, hem de Drone Gazeteciliği uygulamaları her geçen gün artmaktadır. 2022 yılı itibarıyla medyada 100'den fazla drone kullanılmaktadır. Bu droneların daha çok haber ağırlıklı olarak haber ajanslarınca (Anadolu Ajansı (AA), Türkiye Radyo Televizyon (TRT), Demirören Haber Ajansı (DHA), İhlas Haber Ajansı (İHA) vb.) kullanıldığı bilinmektedir.

Türkiye’de drone kullanımlarının ilk örneğini, 2013 yılındaki ‘Taksim Gezi Parkı Olayları’ sırasında bir yurttaş gazetecisi olan Cenk Köse’nin kullandığı görmekteyiz. Köse, drone ile çekim yaparak görüntüleri kişisel Twitter ve Youtube kanalından paylaşmıştır (Cenk, 2013).

Dronelerin medya tarafından da kullanılmaya başlanması, Drone Gazeteciliği eğitimi gerekli kılmıştır. Son yıllarda Drone Gazeteciliği Eğitimi, Türkiye’deki birkaç İletişim Fakültesi’nin programında yer almaya başlamıştır.

Türkiye’de İnsansız Hava Aracı (İHA) pilotu yetiştirme yetkisini alan ilk iletişim fakültesi, 2019 yılında Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi olmuştur. Daha sonra, Eskişehir Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi’nde, Drone Fotoğrafçılığı, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İletişim Fakültesi’nde Drone Haberciliği adıyla ders olarak verilmektedir. Drone, gazetecilikte haber değeri kavramına ilave katkılar sağlamıştır. “Haber, insanları ilgilendirecek bir fikrin, olayın veya sorunun özetidir” (Tokgöz, 2000, s. 167).

Son yıllarda büyük aşamalar kaydedilen ‘Drone Gazeteciliği’nde gelişmeler her geçen gün daha da artmaya devam etmektedir. Bilindiği üzere drone, ‘insan yapımı’ bir araçtır. Havalanması, görüntü alması, birilerini takip etmesi için, gerekli olan donanım ‘Yapay Zekâ’ yazılım programıyla sağlanmaktadır. Oysa geçmişte; birilerini gizlice görüntülemek, duvara tırmanıp, ağaç tepesinden, çit arasından bir görüntü almak için gazeteciler, büyük bir uğraşı veriyordu. Bu uğurda dayak yemek, saldırıya uğramak, hatta yaralanma ve ölüm bile göze alınıyordu. Drone Gazetecileri artık günümüzde böylesi birtakım risklere girmeden, bir yerde oturup, çayını - kahvesini yudumlarken, drone sayesinde işlerini kolayca yapılabilmektedir. Çünkü Yapay Zekâ bize, tüm bu olanakları mümkün kılmaktadır.

Ancak bu durum bir yandan teknolojinin nimetlerinden faydalanmayı sağlarken, diğer yanda da bir takım tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bunların başında da “özel yaşama müdahale” gelmektedir. “Drone Gazeteciliği, özel yaşama müdahale midir? “Bunun bir sınırı var mıdır?” Bu tartışmalar böyle sürerken, ABD’deki bazı üniversiteler “drone gazeteciliği” programları oluşturmaya başladı bile. Bu üniversitelerde, drone gazeteciliğinin geliştirilmesi için, pilot eğitimlerinin verildiği özel laboratuvarlar oluşturuldu. Yalnız ülkemizde değil, ABD’de de bazı üniversitelerde drone gazeteciliği eğitimi verildiği bilinmektedir. Bu konuya en ciddi eğilen, ABD’nin Nebraska Eyaleti’ndeki, Lincoln Üniversitesi’nde, Drone Gazeteciliği Laboratuvarı kurularak eğitim yürütülmektedir. Medya ile teknolojik birleşme, habere de gerçeklik ve görsellik katmıştır. “Güncel haberler ilginç bir olayın gerçeğe uygun bir biçimde sunulmasıdır.” (Schlapp, 2002, s. 17)

ABD ve dünyanın çeşitli yerlerindeki; CNN, AP, BBC, Reuters, AFP, Itar-Tass, Xin-Hua, Kyoto vd. gibi önemli haber kanalları, haber ajansları drone kullanımına geçmişlerdir. (Şahin, 2018, s. 184). CNN’de birkaç düzineyi aşan drone ve iki drone pilotu ile hizmet verilmektedir (Chamberlain, 2017, s. 2). Haber medyası, normal üretim programına uyacak bir zaman dilimi içinde meydana gelen olayları, seçilip sunulması kolay olan, kolayca tanımlanabilen ve uygun görülen olayları tercih ederler (McQuail, 1994, s. 217).

4. Drone Gazeteciliği, Özel Yaşama Müdahale midir?

Günümüzde yazılan yerli ve yabancı makaleler incelendiğinde, birçoklarının “Drone Gazeteciliği”nin ne kadar faydalı, ne kadar ucuz maliyetli ve ne denli işe yarar olduğundan bahsederken, “Özel Yaşam”a müdahale kısmına yeterince yer vermedikleri gözlemlenmiştir. Oysaki bu, üzerinde titizlikle durulması gereken bir konudur. Kişilerin Özel Alanı, medyaya bir takım sınırlamalarla açıktır. Ancak “şahsın tanınmasına olanak verecek hususları belirtmeksizin medyada yer alabilir. ‘Gizli alan’ ise medyaya tam olarak kapalıdır” (İçel ve Ünver 2007, s. 302-303).

Bilindiği üzere drone; 'insan yapımı' bir araçtır. Havalanması, görüntü alması, birilerini takip etmesi için, gerekli olan donanım 'Yapay Zekâ' yazılım programıyla sağlanmaktadır. Droneun Yapay Zekâ ile donatıldıktan sonra, habercilikte de kullanılması, günümüzde artık olağan bir durumdur. Ancak doğruya ve gerçeğe ulaşmak için uğraş verilmesi şöyle yorumlanmaktadır: "Özel hayatın gizliliğinin, ifade özgürlüğü kadar önemli olduğu belirtilmiştir." (Keklik, 2012, s. 68-69).

Drone Gazeteciliği bir yandan teknolojinin nimetlerinden faydalanmayı sağlarken, birtakım tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bunların başında da Özel Yaşama Müdahale gelmektedir. "Özel Yaşam hakkının insan hakları/temel haklar, kanunlarla güvence altına alınacağına ve bu hakkın özüne dokunulmayacak şekilde yapılması gerektiğine işaret eder." (Sevimli, 2006, s. 24-25).

"Drone Gazeteciliği, özel yaşama müdahale midir?" "Bunun bir sınırı var mıdır?" "Drone Gazeteciliği taciz mi ediyor?" "Dikkat dağıtıyor mu?" "Paniğe neden oluyorlar mı?" "Drone gazetecileri insanlara psikolojik olarak zarar veriyor mu?" "Gereksiz yere mahremiyetleri mi ihlal ediyor?" Tüm bu soruların yanıtları, çeşitli kesimlere göre, farklı farklı yorumlanmaktadır. Uzmanlara göre; "Özel yaşam, kişi özgürlüğünün bir parçası olduğundan, mahremiyetin ihlal edilmesi özgürlüğünün de ihlali sayılmaktadır." (Karahisar, 2011, s. 602).

Bu tartışmalar sürüp giderken; siyasetçi, sporcu, sanatçı, gazeteci, yazar, iş insanı gibi kamuoyunun gözü önündeki tanınmış insanlar, bu tür görüntülerin çekilip yayınlanmasından duydukları mağduriyetleri, çeşitli platformlara taşımıştır. Dronela görüntüsü alınarak kişilik haklarının ihlal edildiğini savunan kişilerin kendileri, etik olmayan birtakım davranışlar içinde olsalar da, bu haberi yapan gazeteciyi haklı kılmaz. Yani "Habere konu olan kişilerin yaptıklarının ahlaki olmaması, gazetecilerin ahlaki olmayan bir yöntemi kullanmasını haklı çıkarmaz." (İrvan, 2005, s. 88).

Özel hayatın ihlali, kendini gizleyen ve hayatına adeta bir gizem katan kişilerde daha çok görülebilir. Yani "Kimin yüzü kamuya daha fazla açıksa, onun özel hayatının gizli yönü o kadar azdır." (Hafizoğlu ve Özen, 2009, s. 17).

Drone kullanımında gazetecilik meslek etiğine uygun şekilde davranılmalıdır. Özellikle; 'Özel Yaşam'ın gizliliğinin korunması amacıyla, tüm gazetecileri bağlayıcı etik kuralların belirlenmesinin gerekliliğidir. Stuart Mill de "insanların yaşamlarını tetkik ve müdahaleden korunarak, yaşamlarına izin verilmesinin, insan gelişimini teşvik edeceğini söylemektedir." (Doyle ve Bagaric, 2007, s. 125). "Gelişigüzel drone kullanımı, mahremiyet (özel hayat) için büyük riskler taşımaktadır." (Culver, 2014, s. 59).

Her meslek dalında olduğu gibi, gazeteciliğin ve de en önemlisi Drone Gazeteciliği'nin de kendine has etik kuralları vardır. ABD Wisconsin Üniversitesi Gazetecilik Bölümü de bu işin paydaşları tarafından da kabul edilen birtakım sınırlamaları ve uyarıları aşağıdaki şekilde vermiştir:

- Giriş 2. sayfadan başlamalıdır. Drone gazetecileri, güvenlik endişeleri ve Ulusal Basın Fotoğrafçıları Derneği, Profesyonel Gazeteciler Derneği ve Radyo ve Televizyon Dijital Haber Derneği tarafından kabul edilen etik kurallarında yer alan etik karar verme ile federal, eyalet ve yerel yasalara uymalıdır.
- Drone gazetecileri, güvenlik endişeleri ve Ulusal Basın Fotoğrafçıları Derneği, Profesyonel Gazeteciler Derneği ve Radyo ve Televizyon Dijital Haber Derneği tarafından kabul edilen etik kurallarında yer alan etik karar verme ile federal, eyalet ve yerel yasalara uymalıdır.
- Drone Gazeteciliği etiği, diğer gazetecilik etiğinden bile daha katı olmalıdır. Hava sahasını kontrol eden hükümet yetkilileri tarafından yasal olarak düzenlenen bir gazetecilik biçimidir.
- Güvenlik ilk endişedir. İnsanları, hayvanları veya mülkü tehlikeye atmayın.
- Haber merkezleri başkalarını yasa dışı uçmaya teşvik etmemelidir.
- Görüntüyü yerdeyken çekiyor olsaydınız, "bunu yapar mıydınız"?

- Gizliliğe saygı gösterin.
- Fotografik anın bütünlüğüne saygı gösterin.
- Uygun olmayan şekilde geliştirmeyin.

5. Yöntem

Bu çalışmada öncelikle bazı sorulara yanıt aranmıştır: Türkiye’deki üniversitelerin sayısı (Devlet ve Vakıf) nedir? Bu üniversitelerin kaçında İletişim Fakültesi vardır? Bu iletişim Fakülteleri’nin kaçında ‘drone dersi’ verilmektedir? Bu fakülteler drone kullanma eğitimini nasıl ve nereden almaktadır? Drone eğitimi ve lisansı veren Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) yetkilileriyle; kendi istekleri doğrultusunda, telefonla derinlemesine değişik zamanlarda birkaç görüşme yapılmıştır ve yine onların önerileriyle daha detaylı bilgi almak için SHGM internet sayfası birkaç kez incelenmiştir. Oradan elde edilen ve açıklamaya muhtaç bazı bilgiler, telefonla muhataplarına sorulmuştur. Daha sonra dünyanın değişik yerlerinde (özellikle bu işin merkezi olan ABD-FAA), drone eğitimi ve lisansı veren kuruluşlar, ayrıca drone eğitimi veren üniversitelerden önemlileriyle ilgili literatür çalışmaları yapılmıştır. Drone Gazeteciliği’nin faydalı ve zararlı yanları saptanmıştır. Drone Gazeteciliği’nin kişilerin ‘Özel Yaşamı’nı ihlal edip, etmediği araştırılmıştır.

6. Bulgular

Daha önce masraflı, zaman kaybı, çeşitli riskler taşıyan helikopterlerle ve insan eliyle çekilen görüntülerin artık, kamera takılı dronelarla yapıldığı bulgularımız arasındadır. Bunun hem az masraflı, hem zaman tasarruflu hem de risksiz olduğu saptanmıştır.

Yeterli yasa bulunmadığı için, dronela insanların özel hayatlarının (mahremiyet) çok kolayca ihlal edildiği görülmüştür. Bu görüntüler; medyada yer almakla birlikte, medya eğitimi gerektirmeyen hatta hiçbir eğitim almayan kişilerce, kendi sosyal medya hesaplarından kolayca yayımlayarak, birçok kişinin özel yaşamını ihlal ettiği saptanmıştır.

Son yıllarda çeşitli medya kuruluşlarının, kendi drone ekibini kurduğu gözlemlenmektedir. Bu duruma dünyanın birçok yerinde olduğu gibi ülkemizde de (şimdilik az da olsa) fakültelerin kayıtsız kalmadığı araştırmalarımızda görülmektedir. Türkiye’de 2020 yılı itibarıyla, 129 tanesi devlet ve 79 tanesi de vakıf olmak üzere toplam 208 üniversite bulunmaktadır. Bu üniversitelerin 73 tanesinde İletişim Fakültesi mevcuttur. Bu fakültelerden yalnızca Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi’nde “İnsansız Hava Aracı Uçuş Eğitimi”, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Basın ve Yayın Bölümü’nde “Drone Fotoğrafçılığı”, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü’nde “Drone Haberciliği” adıyla dersler verilmektedir.

7. Sonuç

Önceleri dünyada ve ülkemizde askeri amaçla kullanılan dronelar, daha sonra sivil hayatımıza girdi. Daha önce havadan görüntü çeken helikopterlerin hem pahalı, hem zaman kaybı, hem de çeşitli riskler taşıması sonucu dronelar kullanılmaya başlandı.

Yakın geçmişte dronelar bu kez sosyal medya ve haber amaçlı kullanılmaya başlanmıştır. Ancak daha sonra özellikle de 2000’li yılların başında ABD’de başlayan “drone gazeteciliği eğitimi” son birkaç yıldır Türkiye’deki iletişim fakülteleri müfredatında da yer almaya başlamıştır. Ancak bizde bu eğitimi veren fakülte sayısı şimdilik (2023) üç tanedir.

Droneun mesleki veya amatör olarak kullanılması, birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunların en başında da yıllardan beri sınırları bir türlü çizilemeyen; “Kamusal Alan” ile “Özel Alan” tartışmasıdır. Çünkü bu iki alan, sürekli birbirinin içine girmektedir. Özellikle tanınmış kişilerin özel yaşamları hep merak edildiğinden, onları görüntüleyen teknik ve elektronik araçlara,

son yıllarda kameralarla donatılmış drone da eklenmiştir. Bu iki kavram, kişilere, medya kuruluşlarına ve de yargıya göre farklı biçimde yorumlanmaktadır.

“Özel Yaşam nerede başlar ve nerede biter? Sınırları nelerdir? Kamusal Alan nereleri kapsar? Sınırları belli midir?” sorularına, günümüzde hiç kimse net bir yanıt verememektedir.

İletişim eğitimi aldıktan sonra, medyanın çeşitli dallarında çalışan gazeteciler; çoğu zaman tiraj (gazete), reyting (televizyon) ve de tıklanma sayısı (internet) daha doğrusu ticari kaygısı yüzünden, başkalarının özel yaşamlarına (mahrem) giren haberleri yayınlamaktan çekinmemişlerdir. Oysaki medya etiği ve yasalar buna izin vermemektedir.

‘Geleneksel Medya’nın yaygın olduğu dönemlerde “özel yaşam” daha az ihlal ediliyordu. Ancak internetin bulunuşu ve yeni medyayla birlikte, sosyal medyanın da hayatımıza girmesiyle, “özel yaşamın ihlali”, hunharca ve korkusuzca işlenmeye başlanmıştır. Oysa günümüzde ‘Basın Kanunu’nun sınırları bellidir. Ancak ‘Yeni Medya Kanunu’nun sınırları pek net değildir. İşte bu gri alan; sık sık ihlal edilmektedir. (Bu bölüm özellikle eğitilmiş - eğitimsiz Yurttaş Gazetecileri tarafından daha fazla çiğnenmektedir.) Ellerindeki akıllı cep telefonlarıyla, her şeyi çekip, yayınlamakta bir sakınca görmemektedir.

“Kamusal Alan – Özel Yaşam” tartışmaları sürerken, buna bir de ‘drone gazeteciliği’ eklenmiştir. Etrafınızda gördüğünüz ve zevk için uçurulan bu dronelara takılan kameralarla, her şey artık havadan kolayca çekilebilmektedir. Günümüzdeki yerli ve yabancı makaleleri incelediğimizde, birçoklarının “Drone Gazeteciliği”nin ne kadar faydalı, ne kadar ucuz maliyetli ve ne denli işe yarar olduğundan bahsederken, “Özel Yaşam”a müdahale kısmına yeterince yer vermedikleri gözlemlenmiştir.

“Drone Gazeteciliği, özel yaşama müdahale midir?” “Bunun bir sınırı var mıdır?” “Gereksiz yere mahremiyetleri mi ihlal ediyor?” “Drone Gazeteciliği, taciz mi ediyor?” “Paniğe neden oluyorlar mı?” “Drone gazetecileri insanlara psikolojik olarak zarar veriyor mu?” Tüm bu soruların yanıtları çeşitli kesimlere göre, farklı farklı yorumlanmaktadır.

“Kamusal Alan ve Özel Yaşam” kaygısı içinde olmayan ve bunu düşünmeyen bazı kişiler de (Yurttaş Gazetecisi), dronela çekim yapıp, bunu yayınlamaya, işi daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir.

Drone Gazeteciliğinde, “deprem, yangın, volkanik patlamalar, uçurum, sel felaketi, uçak-trendeniz kazası, zehirli gazlar, savaş bölgeleri, belgesel görüntüleri, nasıl kolaylıkla riske girmeden çekilir” öğretilirken, hepimizin özgürlük ve yaşam hakkı olan “özel yaşam” da çok rahatlıkla ve kolayca ihlal edildiği de ciddi olarak ele alınmalıdır. Çünkü kameralı droneu uçuran herkes bir başkasının bahçesini, havuzunu, hatta yatak odasını yani mahrem alanlarını kolayca görüntüleyebilmektedir. Çünkü drone satışları yasal olarak yapılmaktadır. Bu yüzden birçok gazeteci ve isteyen herkes drone ehliyeti sahibi ve de çekip yayınladığı görüntülerden sorumlu olmalıdır.

Fakültelerdeki İletişim Bilimcilerinin çoğu; “Bu teknolojinin faydaları çoktur ve yasal olarak dronelar kullanılabilir. Ancak etik olarak, belki de kullanılmamalıdır” görüşündeler.

Sonuç olarak şunu söyleyebilir ki, “Kamusal Alan – Özel Alan” zaten uzun bir süredir tartışılmaktadır. Buna bir de “dronela görüntü çekmek” (eğitilmiş gazeteci veya eğitime gerek duyulmayan yurttaş gazetecisi) ve bunları yayınlamak eklenince, işin içinden çıkılmaz bir hale gelecektir. Bu yüzden; işler daha da kötüye gitmeden, bu konuda yaptırım gücü olan yasal düzenlemeler getirilmelidir. Yoksa isteyen herkes, bir başkasının penceresine kadar kamera takılı droneunu yükseltip, özel hayatını kolayca ihlal edebilecektir.

Kaynakça

- Basın Konseyi (2023). Basın meslek ilkeleri. Erişim adresi: <https://www.basinkonseyi.org.tr/basin-meslek-ilkeleleri>
- Bell, M. (2011). Drone journalism? The idea could fly in the U.S. Retrieved from: https://www.washingtonpost.com/blogs/blogpost/post/%20drone-journalism-the-idea-could-fly-in-the-ussoon/2011/12/04/gIQAhYfXSO_blog.html?utm_term=.7b6fc3881b06
- Cenk, K. (2013). Taksim Gezi Park areal / Taksim Gezi Parkı havadan çekim [Part 1]. Erişim adresi: <https://vimeo.com/67803369>
- Chamberlain, P. (2017). *Drones and journalism*. Routledge.
- Choi-Fitzpatrick, A. (2014). Drones for good: Technological innovations, social movements, and the state. *Journal for International Affairs*, 68(1), 19-36.
- Culver, K.B. (2014). From battlefield to newsroom: Ethical implications of drone technology in journalism. *Journal of Mass Media Ethics*, 29(1), 52-64.
- Doyle, C. ve Bagaric, M. (2007). Mahremiyet hakkı: Cazip ama kusurlu. *Özel yaşam, medya ve ceza hukuku*, Ed. Y. Ünver, Seçkin Yayıncılık, 91-131.
- Habermas, J. (2004). *Kamusal alan*. çev: Meral Özbek, Hil Yayın.
- Hafizoğlu, Z. ve Özen, M. (2009). Özel hayata ve hayatın gizli alanına karşı suçlar. *Ankara Barosu Dergisi*, 678(4), 9-22.
- iChongqing (2020). The first fire drill for high-rise fire fighting drones was held in Dazu. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=WFqThcMIN7A>
- İrvan, S. (2005). Medya ve etik. *Medya, etik ve hukuk*, Der. S. Alankuş, IPS İletişim Vakfı Yayınları, 61-107.
- İşçibas, Y. (2011). Televizyon haberciliğinde etik bağlamında özel yaşam kavramı. *II. Medya ve etik sempozyumu: Medya-kültür ilişkisinde etik*, Ed. M. Yağbasan ve G. Çetindağ Süme, 165-172.
- İçel, K. ve Ünver, Y. (2007). *Kitle haberleşme hukuku*. Beta Yayın Dağıtım
- Kahraman, A. (2017). “Drone”ların hukuki durumu. Erişim adresi: <https://startup hukuku.com/dronelarin-hukuki-durumu>
- Karahisar, T. (2011). Özel hayatın gizliliği ve internette işlenen suçlar. *II. Medya ve etik sempozyumu: Medya-kültür ilişkisinde etik*, Ed. M. Yağbasan ve G. Çetindağ Süme, 599-606.
- Keane, J. (2002). Kamusal alanın yapısal dönüşümleri. *Medya kültür siyaset*, Der. Süleyman İrvan, 2. Baskı, Alp Yayınevi.
- Keklik, R. (2012). *Özel hayatın gizliliğini ihlal suçları*. Adalet Yayınevi.
- Kılıçoğlu, M. A. (2008). *Şeref, haysiyet ve özel yaşama basın yoluyla saldırılardan hukuksal sorumluluk*. Turhan Kitabevi.
- Lauk, E., Uskali, T, Kuutti, H. ve Hirvinen, H. (2016). Drone journalism: The newest global test of press freedom. freedom of expression and media in transition: Studies and reflections in the digital age, Ed. U. Carlsson, *Nordicom*, 117-125.
- McQuail, D. (1994). *Kitle iletişim kuramı giriş*. Çev. A. Haluk Yüksel, Kibele Yayınları.
- Meyer, P. (1998). If it works, how will we know?. *Assessing Public Journalism*, Eds. E. B. Lambeth, P. Meyer ve E. Thorson, University of Missouri Press.

- Schlapp, H. (2002). *Gazeteciliğe giriş*. Çev. I. Aygün, Konrad Adenauer Vakfı Yayınları.
- Sevimli, K. A. (2006). *İşçinin özel yaşamına müdahalenin sınırları*. Legal Yayıncılık.
- SHGM 1 (2016). İnsansız hava aracı sistemleri talimatı SHT-İHA yayımlanmıştır. Erişim adresi: <https://web.shgm.gov.tr/tr/genel-duyurular/5081-ih-talimati-yayimlanmistir>
- SHGM 2 (2016). İnsansız hava aracı sistemleri talimatı (SHT-İHA). Erişim adresi: https://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/mevzuat/sektorel/talimatlar/SHT-IHA_WEB.pdf.
- Şahin, H. (2010). Özel yaşam. *Televizyon haberciliğinde etik*. IPS İletişim Vakfı Yayınları, 179-190.
- Şahin, M. (2018). Drone journalism. 5th international conference on social sciences & education research, the proceedings & abstracts of ICSSER, 184-191.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- TGC (2023). Türkiye gazetecileri hak ve sorumluluk bildirgesi. Erişim adresi: <https://www.tgc.org.tr/bildirgeler/t%C3%BCrkiye-gazetecilik-hak-ve-sorumluluk-bildirgesi/bildirge.html>
- Tokgöz, O. (2000). *Temel gazetecilik*. İmge Yayınevi.